

НОРМА «ПРАВОВА ПОВЕДІНКА» ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ: КРОСКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

*Н. І. Литвиненко, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
natalyt33@mail.ru*

У статті розглянуто взаємозв'язок між нормою «правова поведінка» та рівнем соціально-економічного розвитку країни. Проведено статистичний аналіз на основі збалансованих панельних даних із 170 країн світу. Результати кроскультурного аналізу застосовано до дослідження взаємозв'язку між нормою «правова поведінка» і соціально-економічним розвитком України.

Ключові слова: норма правова поведінка соціально-економічний розвиток, розвиток людського потенціалу, політична стабільність і відсутність насилля, верховенство права взаємозв'язок.

Постановка проблеми. Сьогодні все більше вчених-економістів починають приділяти увагу інституціональному середовищу, в якому відбуваються реформи. Будь-яка діяльність вимагає встановлення правил і норм, які дозволяють безпечно та ефективно здійснювати взаємозв'язок між суб'єктами незалежно від їх кількості. Одним із основних елементів такого зв'язку є норма легалізм. Підтвердженням цього може слугувати крос-культурний аналіз провідних країн, який виявив, що однією із норм, яка обумовлює ефективність функціонування економічної системи і не тільки її, але й усього суспільства в цілому є норма легалізм. Саме тому дана норма стає об'єктом економічної науки і вимагає дослідження як з точки зору сутності, так і впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Норму «легалізм» як наукову категорію до інституціональної теорії вперше ввів російський вчений А. М. Олейнік. За його визначенням легалізм – це добровільне підпорядкування закону. На противагу легалізму вчений пропонує категорію «проголошуваний легалізм», під яким розуміє публічну демонстрацію прихильності прийнятим у суспільстві нормам і законам, яка може не відповідати внутрішнім переконанням і навіть вступати в суперечність з реальною поведінкою людей [1, с.98].

Необхідно зазначити, що означені категорії були запозичені з соціології права і не були широкоживаними в юриспруденції.

Соціологія права як наука вивчає закономірності функціонування права в системі соціальних інститутів: генезис, динаміку, структуру правових норм та їх роль у суспільстві, механізми їх реалізації в поведінці та діяльності особистості, групи, організації, інститутів, суспільства [2].

В означеній галузі поняття «легалізм» відповідає більш поширеній науковій категорії «правова поведінка», яка є діями особи по відношенню до існуючих у суспільстві правових норм. Правова поведінка досить широка наукова категорія, яка об'єднує у собі два протилежних види дій: правомірні й неправомірні. Під правомірною поведінкою розуміється поведінка, яка узгоджується з існуючими в суспільстві правовими нормами. Неправомірною поведінкою визначається як така, що їм суперечить. Як слідує із приведених визначень правомірною поведінкою відповідає категорії легалізм, а неправомірною поведінкою – категорії «проголошуваний легалізм». При цьому правомірною поведінкою передбачає знання індивідом своїх прав, здатність їх захищати, вміння висловлювати свої правові претензії.

Зазначимо, що правова поведінка тісно пов'язана з нормами права. Саме тому вона є більш придатною для дослідження інституціонального середовища, яке у найбільш широкому розумінні є системою взаємопов'язаних норм. Для кращого розуміння важливості правової поведінки для прогресивного розвитку суспільства розглянемо роль норми «право» в інституціональному середовищі економічної системи. Зазначи-

мо, що самі норми діляться на формальні, які кодифіковані у сучасних законодавчих кодексах і неформальні, що походять від культури і не фіксуються у спеціальних документах законодавчого рівня.

Одним із засновників наукового напрямку – соціології права, в якому вперше було введено досліджувану категорію, вважається австрійський юрист-соціолог О. Ерліх. В основу цієї науки було покладено його польові дослідження правосвідомості населення Буковини, яке на той час мало досить строкатий склад і складалося із представників різних національностей, в яких кожен мав свої правові звички. У своїх роботах дослідник відмічає, що право – це не тільки інструмент для вирішення суперечок, але й інструментом, що закладає основи суспільної організації [3].

Норма «правова поведінка» є однією із складових інституціонального середовища країни. Дослідженнями її функціонування і розвитку в різних економічних системах займалися такі відомі вчені як Д. Норт, Дж. Бьюкенен та Є. Ерліх, серед російських вчених Р. Нуреев, О. Олейник, Р. Капелюшников, В. Тамбовцев. В Україні цю проблему вивчають такі вчені, як О. Гриценко, В. Деметсьєв [3–11].

Як відомо, норми права забезпечують стабільність і керуваність соціального порядку через регулювання людської поведінки. Досліджувана норма правова поведінка представляє собою поведінкову диспозицію, яка була сформована у залежності від засвоєних суспільних цінностей, вродженого темпераменту та інших факторів. Крім того, вона є невід'ємним елементом правової системи, яка є оточенням економічної системи.

Формулювання мети статті. Мета даної роботи полягає в теоретичному та емпіричному дослідженні ролі норми «правова поведінка» у розвитку й функціонуванні соціально-економічної системи країни у глобальному просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Встановлення впливовості тієї чи іншої норми інституціонального середовища на соціально-економічний розвиток вимагає діагностики цього впливу через спеціальні показники. В економічній науці такі виміри практично не здійснювалися, тому для цілей

нашого дослідження індикатором рівня розвитку норми легалізм ми обрали два досить відомі індекси із глобального дослідження Світового банку «Якість державного управління». Перший – «Політична стабільність і відсутність насилля», який відображає стабільність державних інститутів, вірогідність дестабілізації та повалення уряду неконституційними методами або із застосуванням насилля. Другий індекс «Верховенство права» – вимірює ступінь впевненості різних суб'єктів у встановлених суспільством нормах, а також дотримання ними цих норм, зокрема, ефективності примусового виконання договорів, роботи поліції, судів, рівня злочинності і так далі. Оцінка проводиться на регулярній основі з 1996 року. Оціночна шкала від –2,5 до 2,5, де –2,5 – слабка ефективність управління, 2,5 сильна [13].

Для визначення рівня соціально-економічного розвитку країни нами обрано «Індекс розвитку людського потенціалу», який представляє Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. Цей індекс є одним із ключових показників соціально-економічного розвитку суспільства.

Запропоновані показники мають різні одиниці виміру, тому для цілей агрегування вони були нормалізовані за десятибальною шкалою. Нормалізовані показники є безрозмірними і змінюються від 0 до 10 для показників досягнення. Найкраще значення індексу відповідає 10.

Для оцінки зв'язку нами використано збалансовані панельні дані, які складаються із показників по 186 країнам за період з 1996р. по 2012р., що представлені в базах даних Human Development Report і Worldwide Governance Indicators (WGI) project [12, 13]. Найбільшою перевагою, що надають панельні дані, є велика кількість спостережень, які збільшують кількість ступенів свободи і зменшують залежність між пояснюючими ознаками і відповідно стандартні похибки оцінки. Для оцінки тісноти зв'язку між індексами «Політична стабільність і відсутність насилля», «Верховенство права» і «Індексом розвитку людського потенціалу» нами використано критерій згоди К. Пірсона. Результати розрахунків приведено у табл. 1

Взаємозв'язок між нормою правова поведінка та рівнем соціально-економічного розвитку країни

Показники	Індекс розвитку людського потенціалу (класифікація по рівню розвитку)				
	загальна вибірка	Дуже високорозвинені країни	Високорозвинені країни	Середньорозвинені країни	Низькорозвинені країни
2000 рік					
Політична стабільність і відсутність насилля	0,725**	0,430*	0,570**	0,070	0,335*
Верховенство права	0,800**	0,655**	0,577**	0,035	0,335*
2005 рік					
Політична стабільність і відсутність насилля	0,675**	0,219	0,381*	0,134	0,082
Верховенство права	0,781**	0,657**	0,396*	0,326*	0,198
2010 рік					
Політична стабільність і відсутність насилля	0,621**	0,210	0,296*	0,126	0,080
Верховенство права	0,776**	0,730**	0,126	0,236	0,149
2012 рік					
Політична стабільність і відсутність насилля	0,614**	0,320*	0,139	0,82	0,239
Верховенство права	0,777**	0,736**	0,120	0,186	0,244

Примітки. 1. Таблиця складена за даними [12,13].

2. ** Кореляція значима на рівні 0,05.

3. * Кореляція значима на рівні 0,01.

Проведені нами статистичні дослідження зв'язку між рівнем норми правова поведінка та рівнем добробуту виявили досить цікаві факти.

Загалом встановлено значимий прямий кореляційний зв'язок між нормою правова поведінка за двома ознаками та рівнем соціально-економічного розвитку країни, але цей зв'язок має тенденцію до ослаблення. В цілому, за виключенням окремих випадків, пряма кореляція означає, чим вищий рівень розвитку людського потенціалу тим вищий рівень норми легалізм у цьому суспільстві.

Для більш детального дослідження зв'язку країни, які входять до нашої вибірки були згруповані у чотири групи за рівнем соціально-економічного розвитку згідно класифікації «Індексу розвитку людського потенціалу». Наступним кроком ми провели статистичний аналіз для кожної групи та отримали досить цікаві результати, які наведено у табл. 1.

За результатами статистичного аналізу встановлено, що у 2000 р. відсутній зв'язок для групи «Середньорозвинені країни». Крім того, у 2012 р. зв'язок зберігається ли-

ше в групі «Дуже високорозвинені країни» з досить цікавою тенденцією його посилення між індексом «Верховенство права» і «Індексу розвитку людського потенціалу» та одночасним його ослаблення з індексом «Політична стабільність і відсутність насилля».

Перед тим, як досліджувати глибинні причини ослаблення зв'язків, а також їх зникнення у окремих груп пропонуємо розглянути тенденції розвитку середньосвітового значення як індексів «Політична стабільність і відсутність насилля», «Верховенство права», так і «Індексу розвитку людського потенціалу», які представлено на рис. 1.

Як видно на рис. 1 «Індекс розвитку людського потенціалу» утримує позитивну тенденцію зростання, хоч із значним зниженням темпів приросту. Що стосується індексів «Політична стабільність і відсутність насилля» і «Верховенство права», то їх середні значення практично співпадають, а також мають досить слабку тенденцію до зниження за досліджуваний період з 1996 р. по 2012 р. Отже, ослаблення зв'язку між ін-

дексами, в першу чергу, можливо пояснити їх різноспрямованим розвитком.

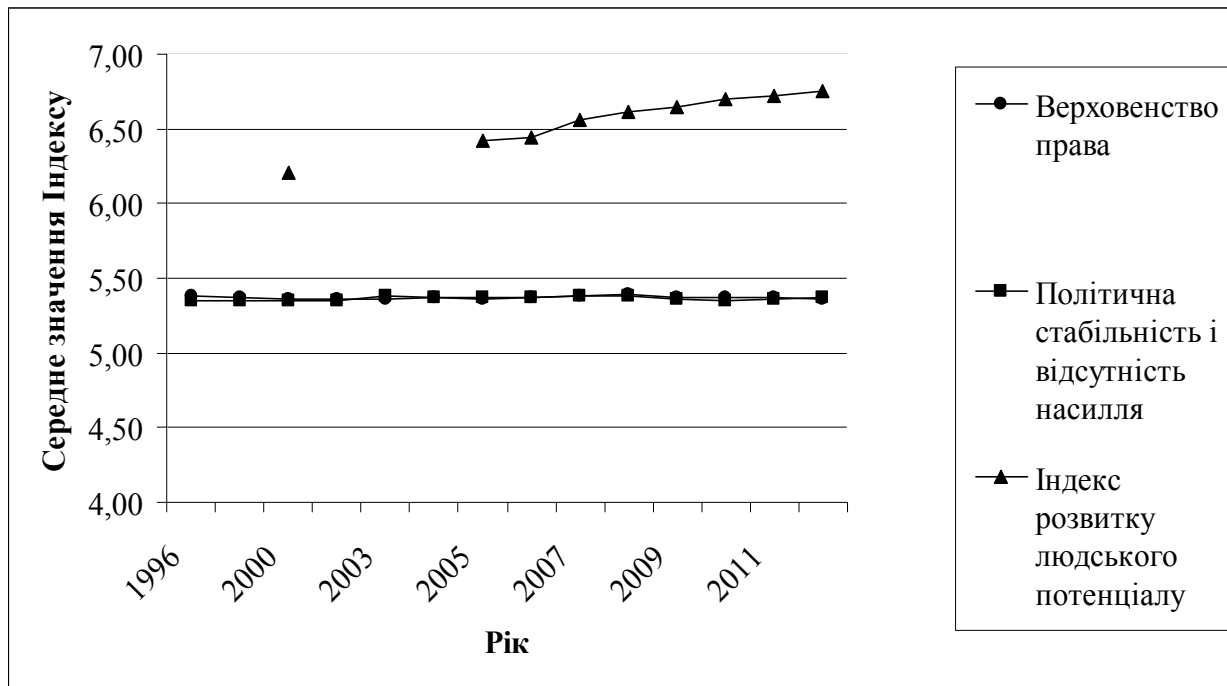

Рис. 1. Динаміка середньосвітових значень досліджуваних індексів

Слід звернути увагу на те, що тенденція до зниження рівня норми правова поведінка, послаблення зв'язків і їх втрата більшістю груп припадає на роки світової фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр. Наслідки якої призвели до скорочення розмірів світової економіки, соціальним протестам не тільки в країнах з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, а і у країнах-лідерах. Отже, з погіршенням економіч-

ної ситуації досліджувані зв'язки значно слабшають. Загалом, це означає, з точки зору норми правова поведінка, частина суспільства в кризовій ситуації не бажає поступатись своїм добробутом і вдається до делінквентної поведінки.

Що стосується тенденцій розвитку норми правова поведінка в Україні, то можна взагалі говорити про збіг тенденцій (дивись рис. 2).

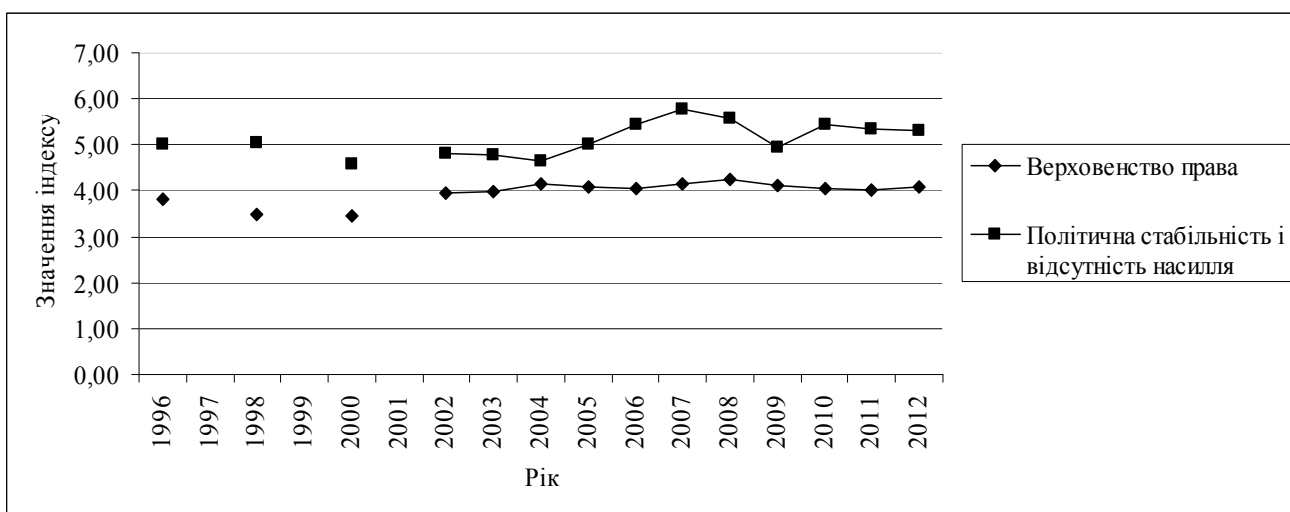

Рис. 2. Динаміка показників норми правова поведінка в Україні

Як видно із рис. 2 індекси «Верховенство права» та «Політична стабільність і відсутність насилля» в Україні мають значні коливання у досліджуваному періоді на противагу від середньосвітових значень (рис.1). Значні коливання індексу «Політична стабільність і відсутність насилля» тісно пов'язані із такими значними подіями у нашому суспільстві як «Помаранчева революція» у 2004–2005 рр. та президентськими виборами 2009–2010 рр., що співпали із фінансово-економічною кризою. Ці події призвели до значної дестабілізації нашого суспільства і падінню рівня соціально-економічного розвитку.

Проведемо порівняльний аналіз показників України з середніми показниками групи країн з високим рівнем розвитку до якої вона належить і показниками окремих країн. Як видно із табл. 2 рівень показників України у порівнянні з середніми значеннями є менший, що загалом характеризує функціонування інституціонального середовища як не досить ефективно навіть для даної групи країн. Також слід звернути увагу на те, що серед країн колишнього СРСР Україна займає не останні позиції, але гірші за Литву та Грузію. Загалом країни колишнього СРСР займають самі нижні позиції у рейтингах для групи країн високим рівнем розвитку. Слід також відмітити загальне падіння рівня індексу «Політична стабільність і відсутність насилля» для означеної групи країн на відміну від середньосвітової тенденції. Отже, світова фінансово-економічна криза мала значний вплив на групу цих країн, що також підтверджується показниками кореляції у табл. 1. Особливу увагу на себе звертає досить низькі значення індексу «Верховенство права» і незначні його зміни. Так за досліджуваний період цей індекс виріс на 0,25 пункти, що означає низьку ефективність впроваджуваної політики у боротьбі з правопорушення різних напрямків як кримінального, так і економічного. Отже, у нашому суспільстві систематичні порушення є рутинною практикою.

Загалом слід відмітити досить негативну тенденцію розвитку норми правова поведінка для групи країн із з високим рівнем розвитку.

Необхідно звернути увагу на те, що на сьогоднішньому етапі розвитку нашого суспільства норма правова поведінка не здійснює суттєвого впливу на рівень добробуту. Ослаблення зв'язків між добробутом і означеною нормою пов'язано як з неоптимальною структурою інституціонального середовища економічної системи України, так і кризою внутрішньої та зовнішньої політики.

З огляду на отримані результати ми можемо висунути припущення, що норма правова поведінка має певний взаємозв'язок з добробутом і він є причинно-наслідковий. Ми можемо стверджувати, що для свого ефективного функціонування норма правова поведінка потребує певної структури оточуючого середовища, а також ряд інших факторів у тому числі і економічних.

Висновки. Таким чином, наше дослідження лише підтверджує неоднозначність взаємозв'язку між нормою «правова поведінка» і соціально-економічним розвитком. Наші розрахунки демонструють, що в період економічної кризи взаємозв'язок між нормою правова поведінка і добробутом має тенденцію до послаблення, а отже, в цей період ми не можемо складати достовірні прогнози розвитку, спираючись на попередні емпіричні дані. Крім того, в цей час значно змінюється модель поведінки економічних агентів, які часто приймають рішення під впливом різних «груп інтересів», що збільшує невизначеність і не прогнозованість перебігу подій.

Отриманні результати можуть бути використанні для подальшого теоретичного дослідження ролі правової поведінки у розвитку та функціонування суспільства. Проведений крос-культурний аналіз дозволить більш детально проаналізувати взаємозв'язок між різними складовими норми правова поведінка та соціально-економічним розвитком країни і її інституціональним середовищем. Подальші теоретичні та емпіричні дослідження інституціонального середовища українського суспільства дозвлять виявити вузькі місця його розвитку та розробити рекомендації щодо їх усунення.

Тенденції розвитку складових інституціонального середовища та економічної системи за окремими країнами 1995–2012 рр.

Показник	Країна	1995	2000	2005	2010	2012
Індекс розвитку людського потенціалу	Середнє значення	н/д	7,48	7,49	7,49	7,48
	Україна	6,49	6,73	7,18	7,33	7,4
	Білорусь	6,52	н/д	7,3	7,85	7,93
	Грузія	н/д	н/д	7,13	7,35	7,45
	Литва	6,82	7,56	8,02	8,1	8,18
	Мексика	6,55	7,23	7,45	7,7	7,75
	Російська Федерація	6,54	7,13	7,53	7,82	7,88
	Румунія	6,72	7,09	7,56	7,83	7,88
	Туреччина	5,68	6,45	6,84	7,15	7,22
	Узбекистан	н/д	н/д	6,17	6,44	6,54
Верховенство права	Середнє значення	н/д	5,84	6,63	5,30	5,25
	Україна	3,82	3,44	4,08	4,04	4,07
	Білорусь	4,19	3,67	3,35	3,63	3,84
	Грузія	2,89	3,49	4,19	5,12	5,45
	Литва	6,15	5,93	6,55	6,86	6,95
	Мексика	4,13	4,69	4,77	4,46	4,50
	Російська Федерація	3,93	3,47	3,87	4,12	4,02
	Румунія	5,47	5,16	5,19	5,56	5,54
	Туреччина	5,19	5,39	5,78	5,71	5,56
	Узбекистан	3,53	3,52	2,91	3,03	3,22
Політична стабільність і відсутність насилля	Середнє значення	н/д	5,90	5,99	5,42	5,34
	Україна	5,02	4,59	5,01	5,46	5,32
	Білорусь	5,51	5,61	6,13	5,26	5,54
	Грузія	2,45	3,72	4,27	4,21	4,29
	Литва	6,19	6,03	6,85	6,70	6,85
	Мексика	3,76	5,08	4,71	4,17	4,29
	Російська Федерація	3,29	2,94	3,25	3,86	4,02
	Румунія	6,38	4,63	5,63	5,94	5,63
	Туреччина	3,21	3,98	4,43	3,84	3,35
	Узбекистан	4,23	2,92	1,95	4,19	4,56

Примітки. 1. Таблиця складена за: [12,13].

2. н/д – не має даних

Література

1. Олейник А. Н. Институциональная экономика : Учебное пособие / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 416 с.
2. Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
3. Ерлих Є. Вільне право знаходження та вільне правознавство // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – №1-2. – С. 168–184.
4. Бьюкенен Дж. Границы свободы. Между анархией и Левиафаном. [Електрон. Ресурс] / Спосіб доступу: URL: <http://economicus.ru>. – Загол. з екрана.
5. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки: Пер. з англ. / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
6. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письмен-

ной истории человечества / Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вайнгаст. – М. : Изд. Института Гайдара, 2011. – 480 с.

7. Нуреев Р. М. Теория общественного выбора [Електрон. Ресурс] / Спосіб доступу: URL: <http://economicus.ru>. – Загол. з екрана.

8. Капелюшников Р. И. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем). / Р. И. Капелюшников. – М. : Институт мировой экономики и международных отношений, 1990.

9. Тамбовцев В. Л. Генезис экономического анализа права (Электрон. Ресурс) / Спосіб доступу: URL: <http://www.sei.e-stile.ru/page37/>. – Загол. с екрана.

10. А. А. Гриценко Совместно-разделенные отношения: труд, собственность и власть // Экономич-

ка України. – 2003. – № 3. – С. 50–58.

11. Дементьев В. В. Институты, поведение, власть / Постсоветский институционализм: Монография / Под ред. Р. Н. Нуреева, В. В. Дементьева. – Донецк : Каштан, 2005., С. 102–125.

12. Индекс развития человеческого потенциала – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www/URL:

<http://gtmarket.ru/news/2013/03/14/5622>. – Загол. з екрана.

13. Worldwide Governance Indicators (WGI) project [Электронный ресурс]: Сайт «Світового банку». – 10.01.2015.– Режим

доступа: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>. – Загол. з екрана.

НОРМА «ПРАВОВОЕ ПОВЕДЕНИЕ» И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СТРАНЫ: КРОСС КУЛЬТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Н. И. Литвиненко, к. э. н., доцент, ГБУЗ «Национальный горный университет»

В статье рассмотрена взаимосвязь между нормою правовое поведение и уровнем социально-экономического развития страны. Статистический анализ проведен на основе сбалансированных панельных данных из 170 стран. Результаты кросс культурного анализа были применены к исследованию взаимосвязи между нормою правовое поведение и социально-экономическим развитием Украины.

Ключевые слова: норма правовое поведение, социально-экономическое развитие, развитие человеческого потенциала, политическая стабильность и отсутствие насилия, верховенство права, взаимосвязь.

NORMS OF LEGAL BEHAVIOR AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE: CROSS CULTURAL DIMENSION

N. I. Lytvynenko, PhD (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

The relationship between norms of legal behavior and socio-economic growth a country is considered. The statistical analysis is examined on the basis of balanced panel data of 170 countries. The findings of cross cultural analysis are applied to study the relationship between norms of legal behavior and socio-economic growth of Ukraine.

Keywords: norms of legal behavior, socio-economic development, Human Development, Political Stability and Absence of Violence, Rule of Law, relationship.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М. Надійшла до редакції 6.02.2015 р.